
KRÁDEŽ STŘÍBRNÝCH LŽIČEK V SALONU RŮŽENY SVOBODOVÉ ANEB PRŮHLEDY A VHLEDY NA LITERÁRNÍ POLE PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ

MERHAUT, Luboš. *Cesty polemiky: Význam a proměny žánru polemiky v české literatuře na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2021. 475 s.

RADEK TOUŠ

Přestože nová monografie Luboše Merhauta *Cesty polemiky* nese loňské vnošení, její vydání odkazuje do poměrně vzdálenější minulosti. Mnozí se bezesporu upomenou na autorovu knižní prvotinu *Cesty stylizace* (1994), k níž publikace vytváří určitý pandán, neboť zde zůstává odborný zájem o počátek a proměny české modernistické literatury – jen s tím rozdílem, že tentokrát neustí v analýzu základních projevů a tendencí textů z oblasti beletrie, ale že jeho jádro je určeno studiem materiálu literárněkritického, publicistického i soukromého (korespondence apod.), prostřednictvím něž autor postihuje dobový literární život. Kořeny v minulosti má publikace ovšem především proto, že všechny výkladové kapitoly – je jich celkem třináct, nepočítáme-li mezi ně tu úvodní – již vyšly jako samostatné studie. Ty se různou měrou zaobíraly problematikou dobové polemiky, přičemž takto pospolu se ocitají „v upraveném, resp. aktualizovaném znění“ (s. 441). Aniž by bylo třeba se okamžitě ptát po rozsahu úprav a aktualizací, praktický význam takového souboru studií je nesporný: na jednom místě a v ucelené podobě přináší autorovy dosavadní příspěvky k dané oblasti bádání, z nichž některé byly dosud jen těžko dostupné (např. „Proměny ohlasu tvorby a osobnosti Karla Hynka Máchy na přelomu 19. a 20. století“, *Ricerche slavistiche* [Roma] 11, 2013, č. 57). Jakkoli jsou tedy jednotlivé studie již bedlivě pročteny a z hlediska svého přínosu i „životnosti“ prověřeny

léty v koloběhu literárněvědné praxe, zůstává úkolem recenzenta zhodnotit, jak se autorovi podařilo sestavit z nich ucelené dílo. Stejně tak se zde nabízí příležitost sumárně posoudit nebo aspoň popsat některá hlediska jeho badatelského přístupu.

Studie zkoumají polemiky různé a na rozličném materiálu, neboť vznikaly v průběhu zhruba dvaceti let a nebyly zřejmě zamýšleny jako souvislý celek. Jak tedy autor formuloval sjednocující východisko ospravedlňující jejich spojení v rámci jedné monografie? Odpověď poskytují dvě první kapitoly: „Polemika: dialog a nerozumění“ pojednává o polemice jako o svébytném žánru a „Prostory a proměny polemik. Úvodem“ zase o způsobech, jimiž je s polemickým materiálem možno nakládat podle literárněvědných intencí. Polemiku autor pojímá jako formu dialogu, jehož předpokladem je nerozumění, čímž nejínak než Jiří Homoláč („Polemika jako žánr“, *Česká literatura* 46, 1998, č. 3) navazuje na myšlenky Michela Foucaulta („Polemika, politika a problematizace“, in: *Myšlení vnějšku*, 1996). Polemika tedy může představovat jak doptávání se po „pravdě“, tak vzájemné poměrování sil, názorů a postojů účastníků dialogu, kteří touto formou usilují o upevnění vlastní pozice a diskreditaci svého protivníka. Merhaut sleduje projevy tohoto svébytného žánru od osmdesátých let 19. století, kdy se u nás rodí moderní literární kritika, přes bouřlivá léta devadesátá, která se vyznačují „nietzschovsk[ým] ,přehodnocování[m] hodnot‘, upozorňující[m] na jednostrannost veškerého rozumění“ (s. 12), a proto jsou vpravdě polemická, až po dvacátá léta 20. století: „považujeme nicméně naše téma za nosné pro plastičtější obraz české literatury přelomu 19. a 20. století v širším záběru, proměňující se situace literárních, uměleckých a společenských vztahů. Jde o rozlehlý a málo známý či reflektovaný materiál z dějin české literatury, materiál poskytující svébytný *průhled* [zvýraznil RT] do dobového dění, svým dialogickým, dynamickým charakterem umožňující oživovat mnohé zasuté a podstatné jevy a souvislosti, s nezbytným vědomím mnohosti a plurality vrstvicích se dějů“ (s. 18). V úvodní kapitole autor dává předem najevo, že nemá ambice vysledovat veškeré dobové polemiky, přičemž dvě výhradní kritéria, na jejichž základě si dané texty vybíral, vypovídají v podstatě o hlavních záměrech publikace jako takové:

1) důsažnost polemiky (v knize se pracuje s takovými polemickými texty, jejichž podoby a proměny je možné uchopit jako reprezentativní projevy daného žánru) a 2) „vlivnost polemiky, její výsledky, přispění k změnám paradigmatu nebo z druhé strany způsob, jakým zastupuje nátlaky mimoumělecké“ (s. 17). Zejména druhé kritérium pak svědčí o inspiraci Pierrem Bourdieuem, která – i když je v druhé, úvodní kapitole spíše latentně, stručně a srozumitelně nastíněna – by v úvodu monografie zasluhovala explicitnější rozvedení. Když čtenář otevře bezmála pětisetstránkovou knihu s podtitulem *Význam a proměny žánru polemiky v české literatuře na přelomu 19. a 20. století*, je přirozeně zaskočen, když se na prvních (sedmi) stranách setká jen se zhruba dostačujícím vysvětlením, co to je polemika, jak k ní lze přistupovat nebo s ní nakládat. Onoho rozvedení se dočká až postupně v jednotlivých kapitolách/studiích, především pak v jedenácté, kde slouží podrobné osvětlení foucaultovsko-bourdieuovského náhledu na polemiku jako předpoklad porozumění interpretaci tzv. pseudonymové polemiky na přelomu století. Už od počátku je zde tedy zřejmá roztržitost výkladu, jeho snížená koheze a repetitivnost.

Třebaže jsou tyto rysy přirozenou součástí většiny souborných monografií, které se tak stávají podnětem spíše pro výběrovou než soustavnou četbu, Merhaut usiluje o minimalizaci jejich rušivých důsledků, především pak způsobem, jakým publikaci komponoval. Jednotlivé studie jsou v ní řazeny v relativně chronologickém sledu období, událostí a polemik, o nichž pojednávají. Kapitolu reflektující tzv. spory o Hálka (datováno 1894–1895) následuje rekonstruování pozadí vzniku manifestu *Česká moderna* (datováno 1894–1896) atd. Autor provádí víceméně lineární průřez třiceti lety české literatury i širšího společenského rámce tak, jak se dochovaly v textových materiálech nebeletristického rázu. Na příhodných místech rovněž přehledně odkazuje na strany včetně názvu studie, na nichž byla/bude daná problematika hlouběji rozvedena, a propojuje tak knihu v jednodušší celek. Ze stejných důvodů pak z některých studií („Od polemiky k aféře. Tzv. aféra anonymních listů a její paměť“) vypouští pasáže, které by už jen opakovaly dříve zmíněné souvislosti, ne ovšem ze všech (srov. např. téměř totožné pasáže na s. 34 a 49.). Autor tak neučinil zřejmě z obavy, aby ne-

narušil plynulost výkladu, stálo by však za úvahu, zda by takové případy nemohly být vyřešeny rovněž pomocí odkazů.

Co se týče vnitřního ustrojení a zaměření studií, lze je kategorizovat na dva víceméně prostupné typy. Zprv se jedná o studie, které se důkladně zabývají konkrétní, jasně vymežitelnou polemikou, zkoumají textové projevy jejích aktérů a na základě toho, jakými osobními invektivami či věcnými argumenty a tvrzeními na sebe reagují, vytyčují základní charakteristiky a postupné proměny polemiky. Takto získané postřehy vedou především k syntetickým závěrům o vlastnostech a podobách polemiky jako žánru (např. ve studii „Od polemiky k aféře“). Studie druhého typu pak pracují s textovým materiálem, jehož společným jmenovatelem není ani tak konkrétní polemika, jako spíše širší témata probíraná v daném období, jejichž reflexí autor usiluje o odhalení dobových literárně-politických a mnohdy i vůbec společensko-kulturních souvislostí. Tímto způsobem se tak ve studii „Pohyb proti klidu. Možnosti a proměny pojmu literární revoluce na konci 19. století“ podává – prostřednictvím Mrštíkových, Vrchlického, Šaldových textů – výklad mj. nově vznikajících ismů. Co mají oba případy společné, je důsledná práce s prameny. Autor si je nevolí účelově, aby jimi pouze podpořil své předpoklady a teze, naopak z širokého spektra mnohohlasého materiálu (závěrečný seznam pramenů vydal na 48 stran) volí ty výmluvnější a reprezentativnější, aby dobové náhledy (nejen) na literaturu podal úsporně, a přesto v jejich relativní komplexnosti – dává tedy slovo jak zástupcům manifestu *Česká moderna*, tak okruhu *Moderní revue*; jak předcházející generaci parnasistů, tak představitelům předválečné moderny apod.

Můžeme ovšem narazit na jisté úskalí, položíme-li si při pohledu na reflektovaný materiál otázku, co ještě je a co už není polemika. Tu autor na jedné straně jasně vymezuje aférou jako krajní podobou polemiky vedené na osobní rovině, kdy „předmětem veřejného pohoršení se stává skutečné nebo domnělé chování považované ve společnosti (většinou) za nepřijatelné“ (s. 262), a kdy tedy polemika zasahuje „v různorodých projekcích a intervencích do roviny osobního života protagonistů, především s důsledky existenčními“ (ibid). (Takové aféry pak mohly částečně probíhat i po několik

let na stranách tisku – např. zmiňovaná *aféra anonymních listů* –, anebo měly krátké trvání, víceméně skryté před zraky veřejnosti: „v roce 1905 byl z domnělé krádeže stříbrných lžiček v salonu Růženy Svobodové obviňován [...] Karásek“, s. 263.) Protilehlá hranice polemiky – tvořená těmi případy, kdy je polemika vedena přednostně na věčné rovině – se naproti tomu zdá být značně rozplývavá. Na nezřetelnost této hranice mohou poukazovat již ty pasáže (podkapitoly „Potřeba kritiky“ a „Nové možnosti“ ve studii „Čas apelu a rozhledů. Diskuse o národní literatuře“), v nichž autor pracuje s prameny, které nepředstavují ani tak vzájemné protireakce, jako spíše texty propojené dobou vydání a stejným tématem (lze tedy uvažovat, do jaké míry jsou dialogické, nebo naopak monologické). Zcela určitě je pak tato druhá hranice překročena v nejdelší studii „Naše ‚krize modernová‘“. Autor se v ní snaží souvisle vyložit historické pozadí manifestu *Česká moderna*, a to prostřednictvím soukromé korespondence J. S. Machar – T. G. Masaryk, která popírá definici polemiky hned v několika bodech: je pokusem o srozumění, pročez není ani věcným sporem, ani kláním o pozici v literárním poli, a jelikož postrádá publikum, nemá přímého „příspěvní ke změnám paradigmatu“ (s. 17).

Jakkoliv nelze zpochybňovat fundovanost a přínos jednotlivých studií, badatelské východisko, které je v monografii zastřešuje, musí čtenář brát s určitou rezervou. Zaměříme-li se pak na aplikovanou metodologii, jeví se onen citovaný „průhled do dobového dění“ (s. 18) skrze materiál jako nejzazší meta, k níž se upínají principy výkladu. Ten nabývá předně podoby „rekapitulac[e] průběhu aféry [resp. polemiky, RT] se vsuvkami a komentáři upozorňujícími na některé otázky kontextového, pojmového a obecnějšího dosahu“ (s. 261), jak sám autor popisuje svůj postup ve studii „Od polemiky k aféře“. Jinými slovy, výklad v prvé řadě odpovídá na „tradiční“ otázku – o čem se v materiálu hovoří? – a až posléze na tu novohistorickou – jak je možné, že se takto dalo hovořit? Lze tedy tvrdit, že při sestavování obrazu dobové rozpravy je kladen důraz na *vhled* do jejího obsahu, zatímco k interpretacím založeným na podmínkách jejího vypovídání se autor odhodlává jen opatrně. Přesto – nebo snad právě proto – se jedná o interpretace a *průhledy* cenné a podstatné, protože důkladně vyvozené: „Vodákův text ukazuje, že vedle myšlení klerikálního (obecněji nábožensky podmíně-

ného) a s ním se přetlačujícího myšlení národně-liberálního, vedle přístupu realistického, který již toto přetlačování mohl částečně nazírat s kritickým odstupem, již *žilo* myšlení moderní, které ke kritickému odstupu přidalo proti široce osvojenému opakování individuální osten a které bylo navíc schopno z rodícího se stanoviska svébytnosti umění zaujmout jasně kritický a nekompromisní postoj k celé šíři takto se projevujících společenských postojů. Zjevuje se nám složitost a rozvrstvenost dobové situace, moment proměny v již nabyté schopnosti způsoby uvažování a konání navzájem nepřeložitelné a neslučitelné nahlédnout jinak, v poznání nejednoznačné současnosti, v důrazu na umění jako možnost alternativy, prostor volnosti a změny, jako průzor do nového století“ (s. 94–95).

Poněkud problematicky může ovšem působit mísení dvou hledisek, k němuž v monografii dochází. Přestože autor proklamuje, že jeho studie „v potřebné šíři nechávají zaznít autentickým dobovým promluvám, ‚vy-svobozeným‘ z nezávažnosti či nevýznamnosti, již tradičně navozuje historické zkoumání kritického myšlení“ (s. 18), je toto vlastně synchronní hledisko, jímž je dán prostor dobovým textům, aby o své době „promluvily samy“, mnohdy doplňováno či revidováno hlediskem diachronním. Děje se tak zejména v úvodech do dobových souvislostí, v nichž zaznívají hlasy literárních historiků (Jiří Brabec, s. 42; Ludmila Lantová, s. 57) i texty sledovaných osobností vzniklé s časovým odstupem jako určité ohlédnutí (např. vzpomínky Jiřího Karáska ze Lvovic, s. 110–111). Takto vedenou rekonstrukci polemického, potažmo literárního pole je proto možné podezírat z nenáležité zprostředkovanosti, neboť se na jejím provedení podílejí i texty vzniklé za odlišných podmínek či odlišnou metodologií.

Vrátíme-li se v těchto souvislostech k úpravám a aktualizacím studií pro knižní vydání, zmiňovaným již v úvodu této recenze, je nutno zdůraznit, že se nijak výrazně neprojevily na autorově metodologii či dosažených poznatcích. Ve většině případů se jedná o eliminaci nedostatků a o různá vylepšení: opravy faktických chyb (z *Mario Dascal* na *Marcelo*, s. 11), a to včetně těch nedokonalých (tvrzení z původní verze studie „Masaryk lidem ‚jen trochu myslícím‘. Každodennost a hilsneriáda“, že Leopold Hilsner zemřel ve věku 59 let, je v knize upraveno na 52 let a realitě se tedy stále jen blíží,

s. 199); rozvedení či doplnění citátů (především ve studii „Od polemiky k aféře“) i obrazové přílohy napříč celou knihou; dále reformulace zvyšující kohezi studií (např.: „Jde především o linii sporů mezi F. X. Šaldou a okruhem Moderní revue [...], již v této knize stopujeme“, s. 264) atp.

Ovšem zcela novým počinem a rovněž obrovským přínosem je „Přehled polemik“, v němž je vymezeno devadesát konkrétních polemik s jejich datací a stručnou charakteristikou včetně bibliografických záznamů. Tento přehledný a bohatý soupis textů účastných na různých polemikách pak spolu se synchronními řezy do polemické rozpravy založenými na důkladných rešerších a minuciózní práci s prameny představují nenahraditelný zdroj informací. Jelikož je autor v závěrech a interpretacích spíše zdrženlivější, neukazuje monografie prvních třicet let české modernistické literatury jako období vyčerpané a zcela popsané, naopak podněcuje k dalším výzkumům vedeným na podkladě široce zaměřeného a exaktního východiska. (Absence potřeby interpretovat za každou cenu je sympatická i proto, že se v publikaci jen zcela ojediněle vyskytují znejasňující alibistické formulace typu: „aféra anonymních listů *svým způsobem* [zvýraznil RT] dovršila rozdělení českého literárního života“, s. 276.)

Přestože by *Cesty polemiky* neměly chybět v žádné knihovně obdobně orientovaných badatelů, prospěly by jim některé úpravy: Doplnit komentář k různorodému materiálu, jež autor zastřešuje žánrem polemika – zejména s ohledem na zmiňovanou korespondenci J. S. Machara a T. G. Masaryka –, připojit vysvětlení ke dvojímu badatelskému hledisku (synchronní vs. diachronní), ale i ke způsobu, jakým přepisoval dobové texty. Stručná „Ediční poznámka“ sice zmiňuje, že „současné praxi přizpůsobujeme jen pravopis a interpunkci“ (s. 442), bylo by ovšem vhodné, pohlédneme-li na některé citáty – „S hlediště těchto povznešených nároků“ (s. 44); „jakožto císaře starovlasteneckého režimu“ (s. 63) –, zmínit zásady, podle nichž se toto nemalé množství textů „přizpůsobovalo“. Konečnou otázkou také zůstává, zda by alespoň přehledové shrnutí dílčích poznatků jednotlivých studií na závěr neprospělo snazší orientaci v tématu „význam a proměny žánru polemiky“.